

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LIX.
Fasciculus 10.

KISS BARNABÁS

**Az egyenlő jogvédelem alkotmányjogi
kérdései az Egyesült Államokban**

SZEGED
2001

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, LÁSZLÓ BODNÁR,
JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA,
JÁNOS MARTONYI, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, BODNÁR LÁSZLÓ,
HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER,
POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

Az emberi jogok és az alkotmány az Egyesült Államokban

Az emberi jogok – mint egyetemes jogok – előtörténetének első önálló dokumentuma az amerikai földrészen született. A *Virgíniai Jogok Nyilatkozata* (1776. június 12.) a természetjogi felfogásnak megfelelően a *minden embert természettől fogva egyenlő mértékben* megillető, veleszületett, az állam által el nem vonható jogok elvére épült. A Deklaráció 1. §-ának értelmében: „Minden ember természettől fogva egyenlő mértékben szabad, független és bizonyos veleszületett jogokkal rendelkezik, amelyekről semmilyen szerződés alapján nem foszthatják meg utódaikat, e jogokat nem vonhatják el, amikor állami köteléket létesítenek; nevezetesen az *élet és szabadság* élvezése, a *tulajdon* megszerzésének és birtoklásának eszközei, valamint a *boldogságra és biztonságra* való törekvés és azok elérése.¹ A virgíniai alkotmány bevezetőjének nyomdokain halad az amerikai gyarmatok függetlenségét kimondó *Függetlenségi Nyilatkozat* (Philadelphia 1776. július 4.). A Nyilatkozat már bevezető soraiban magától érthető igazságnak mondja ki, „*hogyminden ember egyenlőnek van teremtvé*, hogy mindnyájan az Isten által bizonyos (velük született), el nem idegeníthető jogokkal vannak felruházva, ilyenek: az *élet, a szabadság és a boldogságra* való törekvés; hogy ezen jogok biztosítására kormányzatok alakultak az emberek között, kiknek jogos hatalma a kormányzatok beleegyezésétől ered.”² Meg kell jegyezni azonban, hogy a deklaráció *Jefferson* által készített tervezete jóval következetesebben érvényesítette ezeket az elveket, hiszen az tartalmazta a rabszolgaság eltörlését is. Emlékirataiban utalt arra, hogy a szabadság eltörléséről szóló rendelkezéseket a déli rabszolगतartó államok és az északi államok rabszolga-kereskedőinek összefogása miatt kellett kihagyni a Függetlenségi Nyilatkozat végső szövegéből.³ (Nem csoda tehát – hogy azt mint később részletesebben is kifejtjük –, ha mind a szövetségi alkotmány, mind a Bill of Rights az egyenlőség jogának elismerése helyett burkoltan tudomásul veszi a rabszolgaság tényét.) Az amerikai nyilatkozatok, különösen a virgíniai deklaráció példája nyilvánvaló hatással volt az *ember és polgár jogairól szóló francia deklarációira* (1789. augusztus 26.), amely az emberi jogok valóságos történetét nyitja meg. A kettő összevetésekor azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni – írja *Kovács István* –, hogy az amerikai deklarációkban legfeljebb felfelcsillan egy-egy forradalmi célkitűzés, egészében azonban nem a kezdetét, hanem lezárását jelzik egy már korábban megindult folyamatnak. Az emberi jogokra hivatkozás Amerikában nem új, feltörekvő osztályok uralmának megalapozásához, hanem a *függetlenség kivívásához*, önálló állam alapításához szolgáltatott ideológiai bázist. Hozzásegítette az amerikai burzsoáziát ahhoz, hogy *saját államának* keretei között élvezhesse az angol polgár alapvető állampolgári jogait.⁴

¹ Alkotmányok, MTA ÁJI Budapest 1972., 16. p.

² K. *Janda* – J.M. *Berry* – J. *Goldman*: Az amerikai demokrácia, Osiris Kiadó, Budapest 1996., 441. p.

³ *Kovács István* bevezető tanulmánya in. Az emberi jogok dokumentumokban, Összeállította: *Kovács István* és *Szabó Imre*, KJK, Budapest 1980., 50. p.

⁴ Lásd *uo.*, 53. p.

Az a tény, hogy az USA alkotmányának 1787. évi eredeti szövege nem rendelkezik az egyén jogairól, egyrészt azon történelmi körülményekkel magyarázható, amelyek a megalkotásához vezettek. Az 1775. május 20-i szövetségi szerződés, majd az 1776. október 4-i konföderációs cikkelyek eredetileg nem a kormányzatot, hanem államok viszonylag laza konföderációját hozták létre. Versailles-i békét követően 1787. szeptember 14-én fogadta el a Kongresszus a szövetségi (föderatív) alkotmányt, amely a függetlenné vált nemzetet szövetségi állammá szervezte át. Mivel a fő kérdéssé az unió és az államok közötti viszony vált, ezért az alkotmányozó atyák alig érintették az állam (kormányzat) és az egyén közötti viszony problémáit. Úgy gondolták, hogy a szövetségi szervek jogköreinek pontos felsorolása mellett nincs is szükség a jogok katalógusának rögzítésére. A ratifikációs viták során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a szabadságjogok kihagyása az egyik legfontosabb akadály a tagállamok által történő elfogadásának. Az alaptörvény szervezeti és hatásköri megoldásaival persze eredetileg is arra törekedett, hogy megakadályozza a kormányzati hatalom olyan koncentrálódását, amely lehetővé tenné az egyén elnyomását. Az alkotmány elfogadását követően négy évvel a Kongresszus tulajdonképpen tizenkét alkotmány-kiegészítést (amendments) fogadott el és küldött el a tagállamoknak megerősítésre. A kiegészítésekből a szövetségi államok törvényhozó testületei 1791-ben tízet ratifikáltak, és ezzel megszületett a *Bill of Rights* (a Jogok Törvénye), vagyis az írott alkotmány keretei között elfoglalta helyét az alapvető jogok szabályozása. Ezek a rendelkezések, az alaptörvénybe emelt emberi jogok a szövetségi kormányzatot korlátozták, de tagállamok szerveit nem. Sem az alkotmány, sem az 1791-es kiegészítések nem biztosítják az egyenlőségre vonatkozó alkotmányos jogot. Ezt az utat csak a polgárháború, illetve a rabszolgaság megszüntetése nyitotta meg a XIX. század második felében.

A történeti okokon kívül fontos filozófiai megfontolások is alátámasztják azt a tényt, amiért az 1787-es alkotmány nem szól az egyének jogairól. Az alkotmányozók nemzedékére a legnagyobb hatással az angol felvilágosodás nagy alakjának, a polgári liberális természetjogi gondolkodás klasszikusának, John Locke-nak a politikai filozófiája volt. Locke politikaelméletét az utókor leginkább a „Két értekezés a polgári kormányzatról” (*Two Treatises of Civil Government*, 1689.) című munkájából ismerhette meg.⁵ Locke szerint minden egyén veleszületett természeti jogok birtokában van – mint az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való jog –, amelyek nem függenek a kormányzattól vagy a társadalomtól. Felfogása szerint az egyének társadalmi szerződés révén korlátozott kormányzatot hoztak létre, amelynek az a funkciója, hogy segítse a természeti jogok gyakorlását.⁶ Ebben az összefüggésben két locke-i fogalomnak, nevezetesen a szabadságról és a tulajdonról vallott nézeteinek kell különös figyelmet szentelnünk, amelyek jelentős befolyást gyakoroltak a XVIII. századi brit, majd az amerikai politikai ideológiára.

Locke visszautasítja a parttalan szabadság gondolatát, és a törvények által körülhatárolt szabadság eszméje mellett érvel. Az ember természetes szabadsága, és a külön-

⁵ Magyarul lásd John Locke: *Értekezés a polgári kormányzatról* A bevezetést és a jegyzeteket írta: Kontler László, Gondolat Kiadó Budapest, 1986.

⁶ John Locke meghatározó teoretikus szerepére való hivatkozás általánosnak tekinthető az angolszász emberi jogi irodalomban. Lásd pl. Michael Rosenfeld: *Az emberi jogok és az alkotmány az Egyesült Államokban*, Világosság, 1990. 8–9. sz., 588 p., vagy D.C.M. Yardley: *Introduction to British Constitutional Law*, London, Butterworths, 1984. (Sixth ed.) 89. p.

böző kormányzat alatt élő ember *emberi (társadalmi) szabadsága* fogalmát fő művének a IV., a rabszolgaságról szóló fejezetében határozza meg a leginkább szemléletes módon. „Az ember *természetes szabadsága* mentes kell, hogy legyen minden felsőbb földi hatalomtól, nem lehet alávetve emberi akaratnak vagy törvényhozói tekintélynek, hanem egyetlen szabálya a *természeti törvény* kell hogy legyen. Az *emberi szabadság*, a társadalomban nem lehet alávetve más törvényhozó hatalomnak, mint az államban jóváhagyással teremtett törvényhozó hatalomnak,... a kormányzat alatt élő emberek szabadsága annyit jelent, hogy van egy állandó szabály, amely szerint élnek, amely *általánosan* érvényes e társadalomban mindenkire, és amelyet a társadalom törvényhozó hatalma alkotott; ez tehát szabadság arra, hogy a saját akaratomat kövessem mind-ama dolgokban, amelyekre nézve a szabály semmit sem ír elő, és hogy ne legyek alávetve egy másik ember változékony, bizonytalan, ismeretlen és önkényes akaratának.”⁷ Ezt a gondolatot folytatja az apai hatalomról szóló VI. fejezetben; „... a *törvény célja* nem eltörölni vagy korlátozni, hanem *megóvni és kiszélesíteni a szabadságot*: mert... ahol nincs törvény, ott nincs szabadság. A *szabadság* ugyanis annyi, mint mentesnek lenni attól, hogy mások korlátozzanak és erőszakot alkalmazzanak velünk szemben, ami pedig lehetséges ott, ahol nincs törvény;”⁸ A törvény és szabadság tehát elválaszthatatlan Locke nézetrendszerében, amelynek háttérében ugyanaz húzódik meg, nevezetesen a *tulajdon*. A szabadság gyakorlásának biztosítéka a tulajdon, amelynek megóvása egyben a törvény elsődleges célja.

Locke tanai és az amerikai függetlenségi háború között az élő kapocs Thomas Paine, az angol radikálisok kiemelkedő teoretikusa. „Az ember jogai” (The Rights of Man 1791.) című művében⁹ rámutatott, hogy minden egyes nemzedéknek joga van a szabadsághoz és a *kormányzat szabad felállításához*. A *népszuverenitásnak*, a nép szuverén akaratának pedig folyamatosan és aktívan kell kifejezésre jutnia, amely minden körülmények között biztosítja a nép jogát a hatalmi pozíciók birtokosainak állandó felülvizsgálatára. A függetlenségi háború előestéjén, az Újvilágba költözését követően született Paine másik híres munkája, „A józan ész” (Common Sense, 1776.). Ennek megállapításai visszhangra találtak a Függetlenségi Nyilatkozatban is. A „nincs adózás képviselő nélkül” elve lényegében Locke koncepciójának radikális kiterjesztése. (Az egyén tulajdona nem vehető el saját beleegyezése nélkül, és ami ebből következik, hogy az alattvaló nem kötelezhető adófizetésre, hacsak ehhez nem járult hozzá önmaga vagy választott képviselői szavazatával.) Ily módon „az 1787-ben született dokumentum a kor szemében ékes példája lehetett a Locke-nál is szereplő eszmény megvalósulásának, a racionális elvek és népszuverenitás alapján felállított, bizonyos természetes jogok tiszteletben tartását garantáló kormányzat alapokmányának.”¹⁰ Locke filozófiájának hatására uralkodóvá vált az a nézet, miszerint ha az egyéni jogok nem függenek a kormányzattól, úgy a létrehozandó szövetségi kormányzat sem akadályozhatja meg az alapvető szabadságok érvényesülését, következésképpen *felesleges, sőt káros lett volna az alapvető egyéni jogokat felsorolni* a alkotmányban. Ugyanis ha valamely katalógus kihagyott volna valamit az egyén természetes jogai közül, úgy ez lehetővé tette volna a nem említett természeti jog korlátozását a jövendő kormányzatok számára.

⁷ J. Locke i.m. 55. p.

⁸ J. Locke i.m. 77. p.

⁹ Magyarul, Osiris Kiadó Budapest, 1995.

¹⁰ Lásd Kontler László bevezetője, J. Locke i.m. 33. p.

Erős volt ugyanakkor az a vélekedés is, hogy a *kormányzat* – jellegéből adódóan – hajlamos az egyéni jogok eltiprására, vagy legalábbis arra, hogy *akadályozza, illetve korlátozza* az egyén szabadságát. *Szükséges tehát rögzíteni* az emberi jogok védelmének alkotmányos kereteit. E feltevések eredményeként, valamint az Egyesült Államok erős elkötelezettségére figyelemmel az *individualizmus* mellett nem meglepő, hogy az angolszász emberi jogi megközelítésben a *negatív jogok elsőbbséget* élveztek – és ma is azt élveznek – a pozitív jogokkal szemben. A jogok e kettősségét az amerikai irodalom két kifejezés használatával is szemléletessé teszi, amikor különbséget tesz (*polgári szabadságjogok és polgári jogok között*).¹¹ A *szabadságjogok (personal freedoms, liberties)* a negatív jogok, az egyénnek biztosított jogok, a kormányzatra vonatkozó *tiltások* formájában jelennek meg, és azt követelik a kormányzattól, hogy tartózkodjék a beavatkozástól. Azt érzékeltetik, hogy a kormánynak (általában az államhatalomnak) mit nem szabad tennie. A *polgári jogok (civil rights)* pozitív jogok, amelyek a kormányzattól pozitív lépéseket, tehát állami beavatkozást igényelnek. Ezek a jogok járnak az egyénnek, és a kormányzat vagy más egyének önkényesen nem törölhetik el őket (választójog, esküdtbírói tárgyalásra vonatkozó jogosultság stb.). A Bill of Rights-ban felsorolt jogok majdnem kizárólag negatív jogok vagy olyan pozitív jogok, amelyek a náluk alapvetőbb negatív jogok fenntartásához szükségesek. Benne általában *tiltások* jelennek meg. Az 1. cikk értelmében pl. „*Kongresszus nem alkot törvényt* vallás alapítására vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában; nem csorbítja a szólás- vagy sajtószabadságot; nem csorbítja a népnek a békés gyülekezéshez való jogát, valamint azt, hogy a kormányhoz forduljon panaszok orvoslása céljából.” Ehelyütt is ki kell emelnünk, hogy az Egyesült Államok alkotmánya a polgári jogok és szabadságok széleskörű védelme mellett *semmilyen támogatást* nem nyújtott a *gazdasági–szociális jogok* kibontakozásához, sőt néha kifejezetten gátolta azt. Jellemző erre az alapállásra *Henkin* professzor kijelentése; „... az Egyesült Államok a *tulajdon védelme* mellett kötelezte el magát, nem pedig az éhezés – akár saját népünk éhezése – csillapítása mellett.”¹²

A Legfelsőbb Bíróság szerepe az alkotmányos emberi jogok alakulásában

Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága különleges szerepének bemutatása nem mellőzhető az alkotmányos jogok, illetve az egyenlő jogvédelem problémája alkotmányjogi megítélésének alakulásában. Az alkotmány III. cikkének 1. és 2. §-a kifejezetten rendelkezik a Legfelsőbb Bíróság létesítéséről, de annak hatásköréről meglehetősen szűkszavúan fogalmaz. Hallgat arról is, hogy ki tekinthető az alkotmány hiteles (autentikus) értelmezőjének. A bíróságokról szóló 1789-es *törvény* szintén nem tisztázza végérvényesen a washingtoni márványpalota 9 bírja alkotmányjogi hatáskörét. Noha az alaptörvény a hatalmi ágak elválasztása, egyenrangúsága és kölcsönös kiegyensúlyozásának „szent elvein” alapszik (separation of power and checks and balances), hamarosan – a XIX. század elejétől fokozatosan – tanúi lehetünk annak a folyamatnak, hogy a Legfelsőbb Bíróság magát tekintette alkotmányossági kérdésekben a végső döntőbíró-

¹¹ Lásd erről pl. Az amerikai demokrácia, 391. p.

¹² Idézi M. Rosenfeld: i.m. 589. p.

nak, vagyis magára vállalta az *alkotmánybíráskodás* funkcióját is. Ily módon a testület rendkívüli hatalomra tett szert, központi szerephez jutott az alkotmányban rögzített *alapjogok értelmezésében* és kereteik körvonalazásában. E korszak kezdetét az alkotmánytörténet John Marshall bíró 1801-ben történt kinevezésétől számítja. 1803-ban született az első olyan döntés (*Marbury v. Madison*), ahol az alkotmány szupremáciájára hivatkozva egy törvényt alkotmányellenesnek nyilvánítottak. (Érdekességként említhetjük meg, hogy az ügyben érintett törvény egyébként az előbb említett 1789-es bírói törvény volt.)

Ma már tehát elmondhatjuk, hogy e bíróság a legfőbb ítélkező fórum és az alkotmány autentikus értelmezésének letéteményese. Rendkívüli hatalmát erősíti továbbá az a tény is, hogy az *alaptörvény emberi jogi rendelkezései meglehetősen szűkszavúak*, általánosak, nem rögzítik az alapjogok részletes tartalmi elemeit, továbbá az alkotmány számos megfogalmazása – például a témánk szempontjából külön is kiemelkedő jelentőségű „*megfelelő eljárás*” (due process), vagy az „*egyenlő jogvédelem*” (equal protection of the laws) kategóriái – az értelmezés lehetősége szempontjából meglehetősen nyitottak, többfajta megközelítésre is módot adnak. Noha az Egyesült Államokban közismerten precedens bíráskodás van, a Legfelsőbb Bíróság elég *rugalmas* maradt ahhoz, hogy sok esetben az aktuális *politikai szükségleteknek* megfelelően, vagy a bírák *ideológiai – világnézeti* beállítottságától függően formálja az alapvető jogok értelmezését, és viszonylag sűrűn bírálja felül ítéleteivel a korábbi döntéseket vagy *értelmezi át az egyes alkotmányi rendelkezéseket*. (E vonatkozásban az amerikai szakirodalomban gyakori a Legfelsőbb Bíróság tevékenységének tipizálása, korszakolása, az ideológiai beállítottság vizsgálata.¹³

Jól kitapintható egyes esetekben a jogok értelmezésének *kiterjesztő* (aktivista alapelvekből kiinduló), másfelől pedig *szűkítő* jellegű (az írott szöveghez pozitivistá módon ragaszkodó) megközelítése. Fennállásának első évtizedében a bíróság például erősen tartotta magát ahhoz a szabályhoz, hogy a Bill of Rights az alkotmányos védelmet a *szövetségi* szervekkel szemben biztosítja, és az nem érvényesíthető a saját állammal szemben. *Történelmi* táylatból ugyanakkor az is elmondható, hogy az elmúlt több mint kétszáz év során fokozatosan tágult, *szélesedett* az alapvető emberi jogok tartalmának felfogása a társadalmi értékek változására tekintettel.

Az egyenlőséghez való jog megjelenése – a polgárháborús kiegészítések

Láttuk tehát, hogy a Bill of Rights a *szövetségi* szervek (a Kongresszus) korlátozó-saként rögzítették az alapvető jogokat és szabadságokat az *egyenjogúság – jogegyenlőség* említése nélkül. Az Egyesült Államokban a *polgárháborút* (1861–65) megelőzően a Bill of Rights rendelkezéseit, pontosabban az 5. *kiegészítésében*¹⁴ foglalt tulajdonjog védelmét és a *megfelelő (méltányos) törvényes eljárásra* (due process) vonatkozó klauzuláját hívták segítségül a nyílt jogegyenlőtlenség, konkrétan fehér ember fekete rabszolgája feletti jogosítványai megvédésére akkor, amikor a Kongresszus meg akarta

¹³ Lásd erről Badó Attila: Bevezetés az USA jogrendszerébe, Acta Jur. et. Pol. Tom. LII. Fasc. 1. Szeged, 1997., 18–22. p.

¹⁴ 5. cikk: ... senkit sem szabad megfosztani életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő törvényes eljárás nélkül...

szüntetni a rabszolgaságot a szövetségi igazgatás alá tartozó területeken. (*Dred Scott v. Sanford ügy*)

A polgárháborút követően elfogadott ún. *polgárháborús kiegészítéseket* (13., 14., és 15. kiegészítés)¹⁵ a feketék szabadságának és jogegyenlőségének biztosítására alkották meg. A 13 kiegészítést 1865. december 6-án ratifikálták a rabszolgaság megtiltásáról, mely egyben felhatalmazta a Kongresszust a cikk végrehajtásáról szóló törvények megalkotására. 1. § „Az Egyesült Államokban, valamint a joghatósága alá tartozó területen rabszolgaság nem tartható fenn és kényszerű szolgálat csak bűncselekmény miatt kiszabott büntetésként lehetséges, melyet a törvénynek megfelelő ítélet mondott ki.” „2. § A Kongresszus hatáskört kap a jelen cikk törvényekkel történő végrehajtására.”

Témánk szempontjából kiemelkedő jelentőségű az 1868-ban ratifikált 14. kiegészítés 1 §-a. Ennek négy önálló elemét szokás kiemelni. Egyrésről *állampolgárságot ad* a korábbi rabszolgák számára is, rendelkezik továbbá az állampolgárok *kiváltságairól* és *mentességeiről*, kötelezi az államokat a *megfelelő törvényes eljárás* lefolytatására és végül, de nem utolsó sorban először szól az alkotmány az *egyenlő jogi védelem* kötelezettségéről. „1. § Az Egyesült Államok területén, illetve az Egyesült Államok joghatósága alá tartozó területen született vagy állampolgárságot szerzett személyek az *Egyesült Államok és lakóhelyük államának polgárai*. Az államok nem alkothatnak és nem hajthatnak végre olyan törvényt, amely csorbítja az Egyesült Államok *polgárainak kiváltságait* vagy *mentességeit*; az államok személyeket életüktől, szabadságuktól vagy tulajdonuktól csak a *törvénynek megfelelő eljárás* alapján foszthatnak meg; az államok a joghatóságuk alá tartozó területen senkitől sem vonhatják el az *egyenlő jogvédelmet*.” (equal protection of the laws) Az 1870-ben ratifikált 15. kiegészítés a politikai egyenlőség érdekében megtiltja mind a *szövetség* mind az egyes *tagállamok* számára, hogy korlátozzák a *választójogot* faji alapon. „1. § Az Egyesült Államok állampolgárainak választójogát sem az Egyesült Államok, sem az egyes államai nem vonhatják el, és nem korlátozhatják faj, szín vagy korábbi szolgasági állapot miatt.” A cikk második szakasza az előző kiegészítésekhez hasonlóan a Kongresszusra bízta a megfelelő törvények megalkotását. Ily módon tehát az Egyesült Államokban a polgárháborús kiegészítések gondoskodtak *először a jogegyenlőség* (korlátozott) alkotmányos védelméről. Azonban sok időnek kellett még eltelnie ahhoz, hogy az egyenjogúság, a diszkrimináció tilalmának különböző elemei kiteljesedjenek.

A Bill of Rights alkalmazása az egyes államokra és a 14. kiegészítés

Az alkotmánykiegészítések eredeti szövege értelmében a Bill of Rights az *összövetségi* kormányzat, a 14. kiegészítés pedig az *államok* korlátozására fogalmaz meg emberi jogi normákat. A Bill of Rightsban rögzített alkotmányos jogoknak az *államokra is kötelező* kiterjesztésében a változást a 14. kiegészítés hozta, amelynek a *megfelelő törvényes eljáráshoz* (due process of law) klauzuláját használta fel a Legfelsőbb Bíróság arra, hogy mintegy összekötő kapocs legyen a tagállami kötelezettségek

¹⁵ A rendelkezések szövege részben eltér a Magyarországon publikált eddigi ismertebb fordításoktól, mivel igyekeztünk az általunk legelfogadhatóbbnak tűnő és egyben leginkább „magyaros” változatot szerepeltetni. Lásd pl. *Janda – Berry – Goldman i.m.*, illetve *Ralph Mitchell: Az Egyesült Államok alkotmánya* (szerk.: Hamza Gábor) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

irányába. Mivel „az államok a személyeket életüktől, szabadságuktól és tulajdonuktól csak a törvénynek megfelelő eljárás alapján foszthatnak meg”, a Bíróság *fokozatosan egyre több* – Bill of Rightsban rögzített – *alapvető jogra* vonatkozóan tette kötelezővé az államok számára ezek garantálását a „megfelelő eljárás” követelményén keresztül. Megkezdődött tehát a *Bill of Rights inkorporálása*. „Megfelelő törvényes eljárás klauzuláját úgy kell elképzelni, mint egy szivacsot, amely magába szívta vagy eleve tartalmazta a Bill of Rightsban foglaltak lényegét, majd szétterítette, illetve alkalmazta az államokra.”¹⁶ Így született meg az ún. „*magába foglalás*” doktrínája. E szerint a Bill of Rights bennefoglalja a 14. kiegészítés megfelelő eljárás klauzulájában, és ez minden államot alkotmányosan felelőssé tesz, hogy a joghatósága alá tartozó valamennyi személy számára garantálja a Bill of Rightsban kifejtett jogokat.

A „magába foglalás” doktrínája kapcsán joggal vetődik fel azonban a további vita lehetősége abban a kérdésben, hogy a klauzula „magába szív-e” *mindent*, vagy csak *néhány* (alapvető) Bill of Rights szabály tesz az államokra is alkalmazhatóvá. A bírói gyakorlat arról tanúskodik, hogy az 1970-es évekre esetről-esetre a *Bill of Rights legtöbb garanciáját az államokra szintén alkalmazhatónak találták*.¹⁷ (Lényegében csak a 2; 3; 5 (1) és a 7. kiegészítés kiterjesztésére nincs precedens. Ily módon *ma már lényegében egyazon alkotmányos jogokat élvezi az Egyesült Államok valamennyi polgára* mind a szövetségi, mind a tagállami beavatkozással szemben, beleértve a *személyi integritást* védő jogok, a *szabadságjogok*, a *büntető eljárás* alá helyezettek jogai mellett az *egyenlőséghez* kapcsolódó jogot is. Ez utóbbihoz azonban göröngyös út vezetett, ennek főbb állomásait a következőkben mutatjuk be.

Az egyenlő jogvédelem problémájának alakulása a polgárháború után

A polgárháború előtt a déli államok bevett életformája volt az ún. *faji szegregáció* (elkülönítés), vagyis a feketék a fehérektől elkülönítve éltek és dolgoztak. Nagyon jellemző erre az időszakra az az 1857-ben hozott legfelsőbb bírósági döntés, amely kimondta, hogy a *négereket* az alkotmány készítői nem értették bele az „állampolgár” (citizen) fogalmába, ezért nem is illetik meg őket az USA polgárokat megillető jogok és kiváltságok.¹⁸

A polgárháborút követően a feketék diszkriminációjának megszüntetésére és állampolgári jogaik védelmére a Kongresszus új törvények elfogadását határozta el. *1866-ban* elfogadtak egy *polgárjogi törvényt*, amelyben a törvényhozás megadja *minden* – fehér és fekete – *állampolgár magánjogi és perjogi* jogalanyiságát, biztosítja a jogot, hogy szerződést kössön és érvényesítsen, pereljen és perbe fogható legyen, tanúskodjon, valamint tulajdont örökölhessen, vásárolhasson, bérelhessen, eladjon, birtokoljon vagy átruházzon. Ezt követően az *1875-ös polgárjogi törvény* megkísérelt azonos garanciákat adni a feketéknek, hogy a nyilvános helyeket és eszközöket (közlekedési eszközök, parkok, fogadók, színházak) hasonló módon használhassák.

¹⁶ Lásd Amerikai demokrácia, 404. p.

¹⁷ Az esetek felsorolását lásd: Amerikai demokrácia, 406–407. p.

¹⁸ Scot v. Sandford, 19 Howard 393, 1857. (idézi Badó i.m. 21. p.)

A Kongresszus törekvéseivel szemben azonban úgy tűnt, hogy a *Legfelsőbb Bíróság* jogértelmező tevékenységén keresztül *gyengíteni* akarja a törvények által biztosított jogokat.¹⁹ 1873-ban pl. a bíróság megfosztotta a 14. kiegészítést attól, hogy a *Bill of Rights* normáit a fekete állampolgárok számára is biztosítsa. Úgy döntött, hogy a szövetségi és tagállami állampolgárság két különböző dolog, mivel a polgárháborús kiegészítések nem változtattak a két kormányzat viszonyán. 1883-ban pedig a Legfelsőbb Bíróság az 1875-ös polgárjogi törvény nyilvános eszközök használatára vonatkozó rendelkezése ellen döntött. A bírák azt a felfogást képviselték, hogy az alkotmány csak a feketéket diszkrimináló állami akciókat tiltja, tehát a kormányzat hatáskörén kívül esnek a magánjellegű diszkriminatív lépések vagy egy állam mulasztásai ezen a területen. [A teljesség kedvéért meg kell említeni azt is, hogy ebben az időszakban született olyan bírói döntés is, amely a 14. kiegészítés diszkriminációt megszüntető szándékát támasztotta alá. A Legfelsőbb Bíróság 1880-ban alkotmányellenesnek nyilvánított egy olyan tagállami intézkedést, amely a feketéket kizárta az esküdtszékből (Strauder v. Virginia 1880.)]. Miután a Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette az 1875-ös polgárjogi törvényt, az egyes államok egyre több olyan törvényt hoztak, amelyek teret engedtek a rasszizmus továbbélésének és a jogegyenlőség követelménye kijátszásának. Mindenekelőtt az ún. „Varjú Jim” (Jim Crow) törvényeket kell említenünk, amelyek a feketék lealacsonyító jelzőjével is utalnak ezek lényegére. E törvények kötelezővé teszik a szegregációt, vagyis azt, hogy a feketék a fehérektől elkülönített, rendszerint egyben rosszabb minőségű helyeken éljenek és tartózkodjanak, a közlekedési eszközöktől kezdve a kórházakon át egészen a temetőikig. A választójog területén is léteztek olyan módszerek, amelyek távol kívánták tartani a feketéket a szavazóurnáktól. Kedvelt előírás volt például az ún. „fejadó” megkövetelése, az „írástudási teszt” bevezetése, illetve a „nagyapai klauzula”, vagyis annak igazolása a választójogosultsághoz, hogy az illetőnek már a nagyapja is rendelkezett választójoggal 1867 előtt.

A Legfelsőbb Bíróságnak a XX. század fordulóját közvetlenül megelőző döntései új korszakot nyitottak a faji diszkrimináció megítélésében, amelyek hosszú évtizedekre meghatározták a probléma jogi kezelésének mikéntjét. A *Plessy v. Ferguson* (1896) perben egy louisianai törvény volt a vita tárgya, amely büntetőjogi szankciót helyezett kilátásba abban az esetben, ha a vasúton megsértik az elkülönítésre vonatkozó szabályokat. 1892-ben H.A. Plessy – aki kétnyolcad részt volt csak fehér ember – beült egy csak fehéreknek fenntartott vagonba, és mivel nem volt hajlandó átúlni a feketék vagonjába, ezért letartóztatták. Plessy a bíróságon azzal érvelt, hogy az elkülönítést előíró törvény alkotmányellenes, mert sérti a 14. kiegészítésnek a privilégiumokról és mentességekről, illetve az egyenlő jogvédelemről szóló klauzuláját.

A Legfelsőbb Bíróság nem értett ezzel egyet, és védelmébe vette a faji szegregációt. Azzal érvelt, hogy a törvény a fajok közötti konfliktusok lehetőségének megakadályozásával értelmes célokat szolgál, és így az egyenlő módon végrehajtott elválasztás (egyik faj sem utazhat a másik faj számára fenntartott kocsikban) nem sérti az alkotmány 14. kiegészítését. Ez a híres „*separate but equal*” formula továbbra is lehetővé tette az elkülönítést mintegy fél évszázadon át az élet számos területén. E doktrínával szemben egyedül John Marshall Harban fogalmazta meg ellenvéleményét, a híressé vált „*színvak alkotmány*” (color-blind constitution) elképzelésével. Tisztában volt vele,

¹⁹ A jogalkotás kontra jogértelmezés kérdéséről: Amerikai demokrácia 413–414. p.

hogyan a vitatott törvény pusztán *formális* egyenlőséget biztosít, míg ténylegesen a feketék elnyomását és lealacsonyítását szolgálja. A bíró kifejti, hogy az amerikai alkotmány szintjén, nem ismeri el, és nem tolerálja a megkülönböztetést az állampolgárok között. A polgári jogok tekintetében minden polgár egyenlő a törvények előtt (equal before the law). 1899-ben a Legfelsőbb Bíróság a „separate but equal” doktrínáját kiterjesztette az iskolákra is, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy a feketék részére rendelkezésre álló oktatási feltételek a *fehérekhez viszonyítva* igencsak messze álltak az egyenlőtől.

Mint láttuk tehát, az Egyesült Államokban először a *polgárháborús kiegészítések* gondoskodtak az egyenlőséghez való jog alkotmányos védelméről. Ezt a folyamatot nagyban elősegítette a 14. kiegészítés „egyenlő jogvédelem” klauzulája, ez azonban nem oldotta meg egy csapásra a diszkrimináció lehetőségéből eredő gondokat. A problémát egyrészt az okozta, hogy ez a klauzula *csak az államokra* volt alkalmazható, így szövetségi kormányoknak ezt követően sem volt alkotmányos kötelezettsége az egyenlő jogvédelemről való gondoskodás gyakorlatilag az 1950-es évekig. Mielőtt ezt a fordulópontot bemutatnánk, rá kell mutatnunk arra is, hogy a *századfordulót követően az egyenlőség érdekében újabb alkotmány-kiegészítések* és törvények születtek, de ezek hatékonyságát a fenti időpontig jelentősen lefékeztek a Legfelsőbb Bíróság értelmezései. *Az egyenlőséget (is) előmozdító amendment-ek a következők; A 16. kiegészítés* 1913-ban feljogosította a Kongresszust *jövedelemadó* kivetésére. *A 17. kiegészítés* (1913) kimondja a korábban az állami törvényhozás által *választott szenátorok általános (nép útján történő) választását*. *A 19. kiegészítés* (1920) pedig biztosította a *nők választójogát*.

Az egyenlő elválasztás doktrínájának feladása, a szegregáció megszüntetése

A második világháborút követően a közvéleményben jelentős változás jelei mutatkoztak a faji kérdések megítélésében. A háborúban – jóllehet még elkülönített katonai egységekben – a fekete katonák is kiválóan megállták a helyüket. A társadalmi élet egyre több szférájában (egyesületekben, szolgáltatásokban, vallási szervezetekben) dolgoztak együtt a fekete és fehér állampolgárok. Így a kormányzat és a jog által támogatott szegregáció egyre inkább tarthatatlanná vált.

1947-ben Truman elnök felállította a *Polgári Jogok Elnöki Bizottságát*. A bizottság jelentésében olyan szövetségi törvényeket szorgalmazott, amelyek megtiltják a faji alapon elkövetett erőszakos cselekményeket, a szegregációt és a választójogi korlátokat. Ezzel a bizottság olyan *programot* alkotott, amely a következő két évtizedre meghatározta az Egyesült Államok *jogalkotási* teendőit, ugyanakkor nagy támogatást nyújtott a *polgári mozgalmak* számára is. 1948-ban Truman elrendelte a *fegyveres erőknél a szegregáció felszámolását (deszegregáció)*.

A *szegregáció*, vagyis a „separate but equal” formula feladásához a Warren nevével fémjelzett Legfelsőbb Bíróság *Brown v. Board of Education* perben 1954. május 17-én hozott egyhangú ítélete vezetett, mely az *állami iskolákban alkalmazott faji elkülönítést* illetően kimondta, hogy *az sérti az alkotmány 14. kiegészítését*. Ki kell emelnünk, hogy a döntés egyik *elvi kulcskérdése az egyenlő jogi védelem követelményének a föderáció szintjére való alkalmazhatósága* volt, mivel mint korábban hangsúlyoztuk, ez a klauzula eredetileg csak az államokra volt alkalmazható. A Legfelsőbb Bíróság alapvető

doktrinális változást eredményező döntést hozott alkotmányértelmező tevékenysége során, amikor az 5. kiegészítés „megfelelő törvényes eljárásról” szóló tételéből vezette le a szövetségi szintű egyenlő jogvédelem biztosításának kötelezettségét.

A döntés alapjául szolgáló ügyben Linda Brown fekete bőrű gyerek felvételét megtagadták egy fehéreknek fenntartott állami iskolába. A panasz folytán az ügyben eljáró szövetségi kerületi bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel a feketéknek fenntartott iskola lényegében azonos minőségű a fehérek iskolájával, így az eredeti ún. Plessy-doktrína értelmében a gyerekek vissza kell mennie a feketék állami iskolájába. Fellebbezés után az ügy 1951 novemberében a Legfelsőbb Bíróságra került, ahol a kínos faji kérdés tárgyalását azonban az 1952-es általános választások utánra halasztották, és a Brown ügyet másik négy hasonló perrel összevonták. Az ügyeket az NAACP (National Association for the Advancement of Colored People) „Nemzeti Szövetség a Színesbőrűek Támogatására” támogatta, és az a T. Marshall koordinálta, aki később a Legfelsőbb Bíróság első fekete bőrű bírója lett.

A per tárgyalását 1952 decemberében kezdték meg a faji elkülönítést támogató F.M. Vinson főbíró elnöksége alatt, de mivel a bírák véleménye igen eltérő volt, ezért az ügyek újratárgyalását a következő évre irányozták elő. 1953-ban Vinson főbíró hirtelen meghalt, és helyére Earl Warren (1891–1974),²⁰ a közismerten liberálisaként számon tartott korábbi kaliforniai kormányzó került. Warren a tárgyalás vezetését azzal a határozott állásponttal vette át, hogy a szegregáció ellentétes a 13., 14. és 15. alkotmány-kiegészítéssel, és az csak a feketék alacsonyabbrendűségének elve alapján lenne fenntartható. Végül az ellenkezők meggyőzése után 1954 májusában megszületett a Bíróság egyhangú döntése, mely szerint az állami oktatás terén a „külön, de egyenlően” doktrínának nincs helye. „Az elkülönített oktatási feltételek önmagukban egyenlőtlenek, és megtagadják a panaszosoktól a törvény előtti egyenlőséget.”

Nem ment azonban egy csapásra a döntések végrehajtása. A *Brown v. Board of Education II.* perben (1955.) először a Bíróság az iskolarendszer fokozatos, „ésszerű ütemű” deszegregálását írta elő az elsőfokú szövetségi bíróságok irányításával. Majd miután a határozat végrehajtása egyes államokban nagy ellenállásba ütközött, a Legfelsőbb Bíróság 1969-en egyhangúlag úgy döntött, hogy azonnali hatállyal meg kell szüntetni az elkülönített iskolák működését. 1971-ben a Bíróság több olyan módszert is jóváhagyott, amely segíti a fehér és fekete iskolák integrációját, mint pl. iskolai buszok alkalmazása, faji kvóták bevezetése, vagy az egymással nem érintkező iskolai kerületek összevonása. Mivel azonban a közvélemény egy része erőteljesen ellenezte az iskolai buszoztatást, a Kongresszus korlátozásokat vezetett be a kérdésben. A Legfelsőbb Bíróság ennek kapcsán 1974-ben úgy döntött,²¹ hogy a bíróságok csak akkor rendelhetik el az iskolai buszoztatást az iskolai kerületek határain túlra a faji egyensúly biztosítása érdekében, ha az adott körzetek mindegyike alkalmazza a faji diszkriminációt, vagy ha az iskolai körzetek határait eredetileg a faji elkülönítés érdekében alakították ki.

²⁰ Warren az Egyesült Államok tizennegyedik főbírája volt. Határozottan előnyben részesítette az egyenlőséget a szabadsággal szemben, a szabadságot pedig a renddel szembe. Időnként döntései miatt a vád alá helyezés gondolata is felmerült ellene a Kongresszusban. 1968-ban vonult vissza 16 évi sikeres (kritikusai szerint ellentmondásos) szereplés után. (Amerikai demokrácia, 358. p.)

²¹ Milliken v. Bradley, 418 U.S. 717 (1974.)

Polgárjogi mozgalom és az 1964-es polgárjogi törvény

Az ötvenes években az igazi egyenlőség kivívása érdekében *polgárjogi mozgalom* bontakozott ki a színes bőrűek politikai mozgósításával az Egyesült Államokban. Ennek egyik első megnyilvánulásaként egy fiatal baptista lelkész, Martin Luther King²² vezetésével a feketék bojkott alá vették Montgomery városa buszjárait, tiltakozásul a közlekedésben alkalmazott megalázó elkülönítő szabályokat kimondó városi rendelet miatt. 1956-ban végül a *szövetségi bíróságok* úgy döntöttek, hogy a közlekedésben alkalmazott ilyen elkülönítés sérti az alkotmány egyenlő védelem klauzuláját. 1957-ben King *polgári engedetlenséget* hirdetett az igazságtalan törvények ellen, azok tudatos, de erőszakmentes megszegése (meg nem tartása) útján. A lelkész világhírűvé az 1963. augusztusi tömegmegmozduláson a Lincoln-emlékműnél elmondott „Van egy álom...”, kezdetű beszédével vált, ahol egy olyan szabad nemzetről szóló álmát mondta el, amelyben az embereket jellemük és nem bőrük színe alapján ítélik meg.

Az Egyesült Államok 36. elnöke Lyndon B. Johnson (1963–69.) nyitottnak mutatkozott a polgárjogi kérdések megoldására. Néhány hónappal hivatalba lépése után a *Kongresszus* 1964-ben elfogadta azt a *polgárjogi törvényt*, amely az eddigi legátfogóbb kísérlet volt a faji diszkrimináció felszámolására törvényi úton. A Civil Rights Act feljogosított mindenkit a *javak, közszolgáltatások, a lakhatás, az oktatás* stb. „teljes és egyenlő mértékű élvezetére” faj, bőrszín, vallás vagy származás szerinti diszkrimináció nélkül.

A törvény VII. cikke megtiltotta mind a direkt, mind az indirekt diszkriminációt. A *direkt diszkrimináció* közvetlen támadás az egyén ellen helytelen (irreleváns, törvénytelen) alapon, amikor valakit faja, neme stb. alapján kedvezőtlenebbül kezelnek mint másokat kezelnek vagy kezelnének. Az *indirekt diszkrimináció* esetén a diszkriminatív eredmény olyan gyakorlatból vagy olyan szelekciós követelmény alkalmazásából következik be, amely önmagában nem nyilvánvalóan morálisan illegitim, de amelyet egy faj vagy nem könnyebben kielégít mint egy másik. Egy személlyel szemben tehát olyan követelményt támasztanak, amelyet a személy faji csoportja vagy neme aránytalanul nehezebben tud teljesíteni mint egy másik fajhoz vagy nemhez tartozó személy.²³ A *diszkriminációs hatás* vizsgálata a törvény értelmében a *bíróságokra* tartozott.

Megerősítette a *választójog* egyenlőségét szolgáló rendelkezéseket. Megtiltotta a diszkriminációt *nyilvános helyeken*. Egyenlő jogokat biztosított a *foglalkoztatás* terén. Ennek biztosítására felállította az *Egyenlő Foglalkoztatási Esély Bizottságot* (Equal Employment Opportunity Commission), amely a foglalkoztatási diszkriminációval kapcsolatos *panaszok* kivizsgálására volt jogosult. (1972-től az EEOC hatáskört kapott jogi eljárások indítására is olyan alkalmazottak nevében, akik véleményük szerint jogtalan diszkrimináció áldozatai.) Elrendelte, hogy a szövetség által támogatott programoknak és azok résztvevőinek garantálni kell a diszkrimináció mentességét.²⁴

²² King az erőszakmentes tiltakozás híveként vált a polgárjogi mozgalom vezető alakjává. 1964-ben Nobel békedíjat kapott. 1968-ban Memphisben meggyilkolták.

²³ Lásd erről D. Feldman: *Civil liberties and human rights in England and Wales*, Oxford University Press, 1993., 865.p.

²⁴ *Constitutions of the countries of the world (Chronology)* Ed. A.P. Blaustein – G.H. Flanz: Oceana Publications, Inc. Dobbs Ferry, New York, 1990. XV. p.

A 60-as években – főleg Jonhson elnöksége idején – további *alkotmánykiegészítések* születtek a jogok egyenlőségének előmozdítására, és olyan *polgárjogi törvényeket* fogadtak el, amelyek a diszkrimináció felszámolását, sőt bizonyos mértékig a pozitív diszkrimináció előmozdítását célozták meg. 1961-ben lépett hatályba a 23. *alkotmánykiegészítés*, amely feljogosította Washington D.C. (az USA kormányzatának székhelyéül szolgáló kerület) lakóit, hogy az elnökválasztáson – az államokhoz hasonlóan – szavazzanak. A 24. *kiegészítés* 1964-ben *megtiltotta fejadó* kivetését a polgárokra választások alkalmával. Az egyenlőséget előmozdító máig ratifikált kiegészítések sorát a 26. *amendment* (1971.) zárja a *választójogi korhatár 18 évre* történő leszállításával. Ez utóbbi rendelkezések teljesítették ki a politikai jogegyenlőséget a választójog terén az Egyesült Államokban.

Az 1963-as, *egyenlő bérekről szóló törvény* megkívánta, hogy hasonló munkáért a férfiak és nők egyenlő juttatásban részesüljenek. 1964-ben fogadták el a *gazdasági lehetőségekről* szóló törvényt, amely a szegénység elleni harc eszközeként az oktatási és képzési feltételek javítását állította előtérbe. Az 1965-ös *választójogi törvény* feljogosította az igazságügyi minisztert arra, hogy ellenőröket küldhessen olyan területekre, ahol a lehetséges kisebbségi szavazók több mint fele hiányzik a választói névjegyzékből. (Ez főleg a déli államokban növelte a nyilvántartásba vett feketék számát.) Törvény született a *megfelelő lakóhelyről* 1968-ban. Ez megtiltotta a diszkriminációt a legtöbb lakás eladása és bérlése kapcsán.

A nők munkavállalását is segítette az 1972-es költségvetés, amely *adóengedményt* biztosított a kisgyermekes szülők támogatására. Az ugyanebben az évben elfogadott *oktatási törvény* módosítása megtiltotta a nemek közötti diszkriminációt a szövetségi oktatási programokban. 1978-ban a Kongresszus megtiltotta a foglalkoztatási diszkriminációt terhességre, gyerekszülésre vagy ezekkel kapcsolatos egészségügyi problémákra tekintettel.

Az eddigiekből is láthatóvá vált, hogy a jogegyenlőség problémájának megoldása – a faji diszkrimináció felszámolásra tett lépések mellett – *más társadalmi csoportok számára* is (kisebbségek, etnikai csoportok, fogyatékosok, nők) – égető szükségé vált. Azokat a polgári jogokat, melyeket elsődlegesen a feketék hátrányos megkülönböztetésének kiküszöbölésére, annak felszámolása menetében fogadtak el, *más* – helyzetükből adódóan kedvezőtlenebb státuszú – polgárok csoportjaira is ki kellett és kell terjeszteni. 1987-ben a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy az 1866-ös polgárjogi törvény minden kisebbség, minden *etnikai csoport* számára védelmet nyújt a diszkrimináció ellen.²⁵ Az *1964-es polgárjogi törvény* hasonló védelmet nyújt számukra, bár szigorú eljárési szabályok és korlátozott jogorvoslat mellett. (Foglalkoztatási diszkrimináció esetén például csak visszafizetés és visszahelyezés lehet a következmény.) A törvény hatályát 1990-ben kiterjesztették továbbá a *fizikailag vagy mentálisan fogyatékos* személyekre is, beleértve az AIDS-betegeket, gyógyuló alkoholistákat és kábítószereseket. Garantálják számukra az alkalmazáshoz, közlekedéshez, a nyilvános helyek és a kommunikációs eszközök használatához való hozzájutást. Az 1964-es polgárjogi törvény támogatja a *nemi diszkrimináció* felszámolását is. Az általa felállított EEOC felhatalmazást kapott a női egyenjogúságot sértő foglalkoztatási problémák esetén való eljárásra. Az 1970-es évektől a Legfelsőbb Bíróság eltörölt néhány nemi megkülönböztetésen alapuló törvé-

²⁵ Saint Francis College v. Al-Khazraji 481 U.S. 604 (1987.)

nyi szabályt. 1977-ben a *Craig v. Borden* ügyen kialakított egy *klauzulát* (tesztet) is az ilyen rendelkezések felülbírálására. Ennek értelmében a nemen alapuló megkülönböztetés csak akkor alkalmazható, ha valamilyen *fontos kormányzati célt szolgál*. Az egyenlő női jogokról szóló *alkotmánymódosítás* (Equal Rights Amendment, ERA) azonban nem kapta meg a szükséges számú állam támogatását.²⁶

Az 1980-as évek végétől – jelentős társadalmi – politikai nyomásra – egy új konzervatívabb irány mutatkozott meg a *Legfelsőbb Bíróság* gyakorlatában. 1989-ben több olyan döntés is született, amelyek a törvényi rendelkezések értelmezése folytán *egyes jogok és pozitív diszkriminációt* szolgáló lépések *visszafogására* törekedtek. A pozitív diszkrimináció jegyében sok területen bevezetett *kvótákkal* kapcsolatban a *Martin v. Wilkes* ügyben a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a múltbeli társadalmi diszkrimináció önmagában nem szolgálhat merev faji kvóták alapjául. Megállapították továbbá, hogy az afro-amerikaiak támogatására készített *pozitív diszkriminációs* tervezeteket az abban nem szereplő érintett fehér polgárok néhány év múltán *megkérdőjelezhetik*. Jelentősen nehezítették a sértettek elégtételhez jutását a *bizonyítási teher* megfordításával a *Wards Cove Packing Co. v. Antonio* ügyben. A foglalkoztatási diszkriminációra vonatkozó sérelmek bizonyítási terhét az alkalmazás és előléptetés során a munkáltatóról a *munkavállalóra* hártották. Az 1866-os polgárjogi törvény kapcsán – amire a kisebbségek a magánfelek (nem állami szervek) által elkövetett diszkrimináció esetén hivatkoztak kereseteikben – a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy az a diszkriminációt csak munkára történő *felvétel* fázisában tiltotta, a munkaviszony során viszont nem.

Egyenlőség és társadalmi igazságosság (egyenlőség-fogalmak és felfogások)

Az *egyenlő jogvédelem kialakulásának történeti útja* bemutatása után nem mellőzhető a jogi lépések mögött megbúvó különböző *egyenlőségi fogalmak, koncepciók, ideológiai tételek és politikai nézetek* rövid összegzése. Ezek teszik érthetővé ugyanis mind a törvényhozás mind az igazságszolgáltatás eddig megtett és ezután megteendő lépéseit az Egyesült Államokban, de a világ más államaiban is.

Az *alkotmányok* az egyenjogúsággal – jogegyenlőséggel összefüggésben többféle alapfogalmat használnak. A *hátrányos megkülönböztetés* különböző formáinak *tiltása*, az *egyenjogúság* egyes garanciális szabályainak (nemek, felekezetek egyenjogúsága stb.) rögzítése mellett kiemelik általában a *törvény előtti egyenlőség* (equality before the law) követelményét is. Az általános alkotmányos gyakorlattal szemben – mint már láttuk – az *amerikai joggyakorlat* és jogirodalom az egyenlő jogvédelem, a *törvények egyenlő védelme* (equal protection of the laws) kategóriáját fogadja el. Ez a megkülönböztetés természetesen tudatos, és alapvetően arra az elhatárolásra épül, amely értelmében más jogrendszerek is eltérő tartalommal használják a *törvény előtti egyenlőség* és az *egyenjogúság* (jogegyenlőség) fogalmát. A *törvény előtti egyenlőség* illetéknéppen *szűkebb* kategória, eszerint lényegében csak a *jogalanyiség egyenlő*, az emberek egyenlően alanyai a jognak illetve a törvényeknek. E követelmény alapvetően *eljárási szemléletű*, a *jogalkalmazás*, a jogrendszer működésének egyenlőségét tartalmazza. A jogi egyenlőség tehát az *egyenlő (egységes) jogban* (törvényekben) és az *egységes – egyenlő*

²⁶ Amerikai demokrácia, 426–427. p.

bíróságokban és más jogalkalmazói eljárásokban nyilvánul meg. Ugyanilyen nyilvánvaló elhatárolást igényel az általános értelemben vett egyenlőség (equality) és a jogegyenlőség (equal rights) fogalma. Az egyenlőség nem jogi kategória, hanem a társadalmi valóságban vizsgálható politikai, morális, filozófiai stb. kérdés. Mivel az ember a valóságban számos lényeges jellemzővel rendelkezik (nem, faj, intelligencia, vagyoni helyzet stb.), az egyenlőség absztrakt értelemben nem is vizsgálható, csak bizonyos konkrét jellemzők, lényegi tulajdonságok alapján. A jognak tehát tisztában kell lennie azzal, hogy az egyenlőség érdekében milyen tényezőkre (közös jellemzőkre) épít a jogok és kötelezettségek, illetve a felelősség megállapítása során. Némi leegyszerűsítéssel az emberek háromféle megközelítéssel tekinthetők egyenlőnek. Az egyenlő megítélés alapja lehet a közös emberi mivoltuk mellett valamilyen speciálisan mérhető tulajdonság, illetve – és ez a legproblematisabb – valamilyen szabály (norma) által felállított morálisan releváns kritérium. Már ebből is nyilvánvaló, hogy egyetlen jogrendszer, de még a jogelmélet sem vállalja fel az egyenlőséghez való jogot (rights to equality).

Az egyenlőség mind elméletileg, mind gyakorlatilag rendkívül összetett probléma, amelynek megítélése különböző politikai és morális elméletekkel kapcsolódik össze. Az egalitárius modell és a klasszikus liberális felfogás, az egyenlőség és szabadság történelmi-politikai harca határozza meg lényegében a mai kormányzatok, politikai pártok és ideológiák célkitűzéseit is az állami beavatkozás lehetősége és mértéke tekintetében.²⁷ Az indiai származású P.G. Polyviou az egyenlő jogvédelemről szóló alkotmányjogi munkájában három fajta egyenlőségi modellt különböztet meg egymástól.²⁸

A formális egyenlőség fogalma Arisztotelész „Nikomakhoszi etika” (i.e. 328 körül) című műve egyenlőségi tételére épül. Eszerint az egyenlőket egyenlően az egyenlőtleneket egyenlőtlenül kell kezelni. Ez a megközelítés lényegileg üres, hiszen nem ad választ arra a kérdésre, hogy milyen kritériumok alapján lehet megállapítani ki az egyenlő és ki nem. Csak annyit mond, hogy vannak (lehetnek) egyenlő és nem egyenlő emberek, bizonyos kritériumokkal az egyik ember rendelkezik, a másik pedig nem, és eszerint kell őket kezelni. Az nyilvánvaló, hogy a formális egyenlőség nem követeli meg az azonos bánásmódot, tehát megengedi az emberek differenciált kezelését a köztük lévő releváns különbségek alapján. Ebből az alapállásból egyetlen hasznos következtetést vagy javaslatot lehet leszűrni, nevezetesen azt, hogy az, aki másokat egyenlőtlenül kezel, mutassa ki, bizonyítsa be, hogy a bánásmód releváns a közöttük lévő különbséggel. Továbbra is megválaszolatlan marad egy fő kérdés, nevezetesen a „releváns kritérium” meghatározása, amely alapján releváns vagy irreleváns különbség állapítható meg az emberek között.

A numerikus egyenlőség elméleti kiindulópontja az, hogy minden ember egyenlő, és az emberi mivoltunk (*human being*), a „közös emberi” (*common humanity*) sajátosságok alapján az embereket egyenlően vagy azonosan kell kezelni. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy ez a fajta egyenlőség milyen mértékig igaz, másrészt, hogy mi következik ebből – ha következik egyáltalán valami – előírászerűen a jog számára. A pesszimista álláspont képviselői a tényleges társadalmi különbségekre tekintettel (pl. férfi és nő helyzete) kevésbé látják igazolhatónak az egyenlőség létét, és az „ember” definiálására irányuló kísérleteket értelmetlennek tartják, vagy legfeljebb tautológia jellegűnek („az

²⁷ Az amerikai kormányzat dilemmáiról lásd Amerikai demokrácia, 22–36. p.

²⁸ Polivios G. Polyviou: *The Equal Protection of the Laws* Duckworth, London 1980.

ember, az ember”) minősítik. Az optimistább nézőpont hívei kísérletet tesznek arra, hogy meghatározzák a „közös emberi” fogalmának lényeges tartalmi elemeit. (Ne feledkezzünk meg arról, hogy az emberi jogokat létrehozó felvilágosodás korától és a természetjogtól kezdődően Kant nézetein keresztül a mai napig él az a rendkívül fontos *alaptétel*, miszerint a „közös emberi természet”, az „emberi méltóság” alapján a megfelelő bánásmód, a jogok meghatározott szintje mindenkit megillet!)

A numerikus egyenlőség *direkt* alkalmazása *egyenlő kezelést* (*equal treatment*), mechanikusan *egyenlő társadalmi elosztást* von maga után. Mint arra azonban R. Dworkin is rámutatott, az „egyenlő kezelés” (*equal treatment*), és az „*egyenlőként* kezelés” (*treated as an equal*) két különböző jog. Az első ugyanis *derivatív* (származékos) jog, míg a másik *alapvető jognak* minősül. Az „egyenlőként kezelés” azt igényli, hogy mindenkit ugyanolyan alapon, *ugyanazon szempontok* szerint kezeljenek mint bárki mást. (Ez persze bizonyos körülmények között egyenlő elosztást is jelenthet!) Dworkin által megfogalmazott alapjog az „*egyenlő gondoskodás és tisztelet jogát*” (*right to equal concern and respect*) takarja.²⁹ Tétele lényegében tehát az *esélyegyenlőség* megteremtését támasztja alá. Az államnak a *lehetőségek* elosztása kapcsán kell a polgárait egyenlő mércével kezelnie. Azt talán már külön ki sem kell hangsúlyoznunk, hogy az *esélyegyenlőség* követelése egyébként potenciálisan *szemben* áll a numerikus egyenlőség merév „minden ember egyenlő” felfogásával, hiszen ennek alapja az emberek között képességekben, képzettségben, társadalmi helyzetükben stb. meglévő tényleges különbségek elismerése.

A harmadik egyenlőségi formula az ún. *normatív egyenlőség*. Kiindulópontja nem a *numerikusan egyenlő* elosztás, hanem olyan *norma* felállítása, amely *releváns, morálisan elfogadható kritériumok* alapján határozza meg a *diszkrimináció* (megkülönböztetés) *lehetséges alapjait*. Az „*equal protection*” szabálya is megengedi a különböző kezelést, az eltérő bánásmódot az emberek között, de a *társadalmi igazságosság* érvényesítése mellett.

A modern polgári jogelméletben is egyre inkább összekapcsolódik az egyenlőség és a társadalmi igazságosság gondolata, vagyis az *egyenlőség*, illetve az *esélyegyenlőség* a *társadalmi igazságosság egyik kritériumává* vált. Az igazságosságot hirdető nézetek mögött az a *hit* áll, hogy az azonos feltételeket azonos módon kell kezelni (formális egyenlőség), és ez *morálisan helyesebb*, mint a relevánsan hasonló feltételeket egyenlőtlenül kezelni. A társadalmi javak elosztásának igazságosságára vonatkozóan D. Feldman kétfajta igazságossági formulát határol el egymástól.³⁰ Az *osztó igazságosság* (*distributive justice*) az *egyenlő elosztást* tekinti alapvetően fair megoldásnak, de a *javakból részesülők egyenlőtlenége* esetén elfogadja a javak egyenlőtlen elosztását valamilyen morálisan lényeges kritérium alapján. A *váltó* (változó) vagy *kiigazító* (korrigáló) *igazság* (*commutative or corrective justice*) az *egyenlőtlen elosztás* esetén elismeri azt, hogy ezáltal megszegik az általános szabályt, a *törvény előtti egyenlőséget*, amely az általános jogi normák fair (egyenlő) alkalmazását feltételezi a jogalkalmazók részéről. A javak újraelosztásába történő beavatkozás azonban azért történik, hogy ezáltal olyan pozícióba helyezze az embereket – *a jogszabály szerinti egyenlőség pozíciójába* –, amely a szabály megszegése nélkül nem következett volna be.

²⁹ R. Dworkin: *Taking Rights Seriously*. London, Duckworth, 1976. 272–278. pp.

³⁰ D. Feldman i.m. 845. p.

A mai angolszász irodalom az egyenlőség és igazságosság összefüggéseinek vizsgálatakor többnyire John Rawls „Az igazságosság elmélete” címen 1997-ben magyarul is megjelent munkájára hivatkozik.³¹ Rawls az *általános igazságosság elvét* az elosztás kérdésében a következő módon határozza meg. „A társadalmi javak mindegyikét – a szabadságot és a lehetőséget, a jövedelmet és a vagyont, valamint az önbecsülés alapjait – egyenlően kell megosztani, hacsak valamelyikük vagy mindegyikük egyenlőtlensége nem előnyös a legkevésbé kedvező helyzetűek számára.”³² (Ez lényegében az osztó igazságosság elvének felel meg.) Rawls elfogadja, hogy az *emberek közötti különbségek* a társadalomban szükségképpen léteznek és önmagukban nem igazságtalanok. Az általa hirdetett igazságossághoz garantálni kell mindenki *egyenlő szabadságát és a méltányos esélyegyenlőséget*. „Lássuk akkor a két elv első megfogalmazását. *Először*: minden személynek egyenlő joga van a másokéval összeegyeztethető legkiterjedtebb *szabadságra*. *Másodszor*: a *társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeknek* úgy kell alakulniuk, hogy a) okkal várhassuk, hogy *mindenki számára előnyösek*, s ugyanakkor b) olyan *pozíciókhoz és hivatalokhoz kötődjenek, amelyek mindenki előtt nyitva állnak*”.³³

A pozitív diszkrimináció és az esélyegyenlőség

Az eddigiek is bizonyítják, hogy hosszú út vezetett az Egyesült Államokban a jog-egyenlőség, illetve a *hátrányos megkülönböztetés* tilalmának széles körű megvalósításáig. A társadalmi igazságosság alapján álló elképzelések azonban ennél továbbmennek, és azt hirdetik, hogy a történelmileg hátrányos helyzetű csoportok által elszenvedett negatív hatásokat úgy kell kompenzálni, hogy a diszkriminációt most ezeknek az embereknek a javára fordítsuk. A történelmi egyensúly helyreállításához *pozitív diszkriminációra* van szükség a kedvezőtlenebb helyzetben lévő csoportok javára az egyenlőség helyreállítása érdekében. További óriási dilemma azonban, hogy az egyenlőség ilyen értelmű előmozdítására *milyen mértékig vállalkozhat, illetve vállalkozhat-e egyáltalán* az állam és a társadalom. Bizonyos csoportok előnyben részesítése ugyanis másfelől az *abban nem részesülő egyedek számára negatív megkülönböztetést* jelent. Vitakérdés lehet az is, hogy ha a *csoportokat általában* (összességükben) előnyben részesítjük, hogy zárjuk ki ebből azokat az egyéneket, akik *személy szerint* sosem voltak negatívan diszkriminálva. Az sem közömbös, hogy a támogatni kívánt személyeket az *esélyek egyenlősége* megteremtésében, vagy esetleg a tényleges egyenlőséget célzó *eredmény* elérésében is segítjük. A *jogok individualista* elvén alapuló angolszász jogrendszerekben igen nehezen fogadják el az ezek megvalósításához szükséges *állami beavatkozást, pozitív diszkriminációs programokat, az ún. „affirmative actions”* lehetőségét. Ezek olyan állami és magán (civil) szervezésű *programokat, eljárásokat és intézkedéseket* jelentenek, amelyek a hátrányos helyzetben lévő társadalmi csoportok (feketék, nők, etnikai kisebbségek, rokkantak) számára jobb felvételi, képzési, munkavállalási, lakhatási, megélhetési stb. feltételeket teremtenek, pl. a sokat vitatott *kvótarendszer* alkalmazásával. Az *esélyegyenlőség*, mint cél megteremtésében még csak-csak egyetértést ta-

³¹ John Rawls: A Theory of Justice. Cambridge, Massachusetts, 1971. Magyarul: Osiris Kiadó, 1997.

³² J. Rawls i.m. 362. p.

³³ J. Rawls i.m. 87. p.

pasztalhatunk az elmélet képviselői és a napi politika résztvevői körében is. Az *eredmény egyenlőségét* szolgáló programok azonban eléggé távol állnak az amerikai közgondolkodástól, hisz azok sértik a szabad verseny elvét. Mindazonáltal az 1960-as évektől kezdődően számos pozitív diszkriminációt is célzó program indult be, először a feketék, majd fokozatosan egyéb hátrányos helyzetű csoportok felkarolására. Találó az elmúlt évtizedekben uralkodó helyzetre Henry J. *Abraham* megállapítása.³⁴ Szerinte az amerikai bíróságok és a Kongresszus nehezen tudják eldönteni, hogy az alkotmány mire kötelezi őket. Faj, illetve nem alapján *előnyt* biztosítsanak a múltbéli diszkrimináció korrigálására, vagy *teljesen vakok* legyenek a faj és nem tekintetében.

Ami a pozitív diszkriminációval kapcsolatos *bírói gyakorlatot* illeti, a Legfelsőbb Bíróság először 1971-ben nyilvánította alkotmányosnak a hátrányos helyzetű csoportok előnyben részesítését (Griggs v. Duke Power Co. 401 U.S. 424). Az irodalom szerint a Legfelsőbb Bíróság ezzel kapcsolatban mindmáig legjelentősebb döntését a *Regents of the University of California v. Bakke* perben 1978-ban hozta, mikor először került szembe a pozitív diszkriminációs felvételi kvóták kérdésével. A Bakke fehér fiatalember felvételét kérte az egyetem orvosi karára, akinek kérelmét kétszer is elutasították. Az egyetem száz helyből tizenhat helyet a kisebbségek számára tartott fenn. Bakke eredménye azonban jobb volt, mint azoké, akiket az egyetem az akció keretében felvett. A fiatalember keresetében azt kifogásolta, hogy az ilyen pozitív diszkrimináció sérti a 14. kiegészítést és az 1964. évi polgárjogi törvényt. A Legfelsőbb Bíróság döntése terjedelmessége (154 oldal) ellenére *nem volt egyértelmű*, és a bírák állásfoglalásai tükrözték lényegében a *lehetséges összes álláspontokat*.³⁵ Bakke megnyerte a pert, ami viszont hosszabb távon üzenetként a Bíróság döntéséből kiolvasható az az, hogy a *faj (származás) figyelembe vétele – más szempontok mellett – pozitív diszkrimináció alkalmazására nem alkotmányellenes*. Ezt követően a Legfelsőbb Bíróság a *nyolcvanas években* több döntésével támogatta a pozitív diszkriminációs intézkedéseket. Ezekben a döntéseiben azonban már *nemcsak a faji* egyenlőségre koncentrált, hanem az előnyben részesítés lehetőségét a munkavállalás stb. terén a *nőkre és a kisebbségi csoportokra is kiterjesztette*.

A bírói gyakorlat tesztjei az Egyesült Államokban

A diszkrimináció tilalma az *egyenlő emberi méltóság* elvéből kiindulva arra a gondolatra épít, hogy a polgárok mindegyikét az államban *egyenlő törődés és tisztelet* illeti meg. A diszkrimináció lényege az emberek *valamilyen ismérvük szerint történő osztályozása*, klasszifikációja, és az arra alapuló *eltérő kezelése*, megkülönböztetett bánásmódja. Teljesen nyilvánvaló, hogy ez a tilalom *nem vonatkozhat minden* fajta különbségre és az erre épülő „természetesen” eltérő bánásmódra, hiszen az emberek közötti tényleges különbségek (féri–nő, idős–fiatal, egészséges–rokkant stb.) figyelembe vétele, és ezek alapján eltérő jogosítványokkal és kötelezettségekkel történő felruházása nem jelent tiltott diszkriminációt. A *tiltás az önkényes megkülönböztetésen* alapuló

³⁴ Henry J. *Abraham*: Freedom and the Court: Civil Rights and Liberties in the United States. 5 th Ed-n. New York: Oxford University Press, 1988., 473–534. pp.

³⁵ Amerikai demokrácia, 428. p.

eltérő bánásmódra vonatkozik, amikor az emberi személyiség egyetlen, önkényesen kiválasztott jegye alapján (nő, fekete bőrű stb.) valakit hátrányosan kezelünk, jogaiiban korlátozunk. A diszkrimináció tilalma az egyenjogúság – jogegyenlőség követelményének sérelmét jelenti, érvényesítése mind a jogalkotásra mind a jogalkalmazásra egyaránt kötelezettségeket ró.

A törvényhozás is mindig osztályoz valamilyen formában, ebben jelenik meg egyfajta „fékként” az egyenlő jogvédelem elve, amely ésszerű kapcsolatot követel meg a különbségtétel és a törvény célja között. Egy 1920-ból származó döntés értelmében (F.S. Royster Guano Co. V. Virginia, 253 U.S. 412) a megkülönböztetésnek indokolt-nak kell lennie – tehát nem lehet önkényes –, érvényesülnie kell annak, hogy minden hasonló helyzetű ember hasonló kezelésben részesüljön. A megkülönböztetésnek mindig valamilyen tényleges különbségen kell alapulnia, amely releváns a szabályozás céljára tekintettel.

A diszkrimináció tilalma elve elemeinek megfogalmazása kapcsán tehát az első lényeges kérdéskör, a megkülönböztetés indokltsága, az osztályozás elfogadhatósága. Először is le kell szögeznünk, hogy egy megkülönböztetés relevanciájának mértéke mindig jelzi azt is, hogy mennyire sikerült jól vagy rosszul alkalmazni a „hasonló helyzetű emberek hasonló kezelésének” elvét. A „hasonló helyzet” megállapítására mindig csak az adott törvényi szabályozás céljára tekintettel, egyedi mérlegelés alapján kerülhet sor. Az indokolt klasszifikáció minden hasonló helyzetű embert érint, és csak ezeket érinti. A helyzet hasonlósága eredhet valamilyen közös társadalmi problémából, kedvezőtlen helyzetből, amelyet az állam meg kíván oldani, de származhat valamilyen kedvezményezettségből is.

A megkülönböztetés és a törvényhozási célok közti lehetséges kapcsolatok bemutatására szolgál az ún. *Tussman – ten Broek analízis*.³⁶ Eszerint a megkülönböztetés indokltsága két csoport egymáshoz való viszonyától függ. Az első csoport (H) jelöli a hasonló helyzetű egyéneket, akik rendelkeznek a törvényi szabályozásban szereplő megkülönböztetés alapjául szolgáló jellemző tulajdonságokkal. A második csoport (P) pedig azokat fogja át, akik osztoznak az állam által orvosolni kívánt problémában. A két csoport viszonyát felfoghatjuk a törvényi diszkrimináció (H) és a szabályozás célja (P) közötti kapcsolat modelljeként is, mivel a H. indokltsága a P-hez való viszonyától függ. Az analízis értelmében a két csoport viszonya ötféle lehet:

(1)

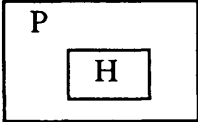
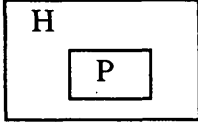
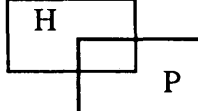
Minden H tagja a P-nek és fordítva

(2)

Egyetlen H sem tagja a P-nek és fordítva

³⁶ *Tussmann and ten Broek*: Equal Protection of the Laws [37 Calif. L. Rev. 341 (1949)], bemutatja G. Günther: Constitutional law. University Casebook Series. 12. ed. 1991., 609–611. pp.

- (3) Minden H tagja a P-nek, de nem minden P tagja a H-nak
- (4) Minden P tagja a H-nak, de nem minden H tagja a P-nek
- (5) Néhány H tagja a P-nek és néhány H nem tagja a P-nek, és néhány P nem tagja a H-nak

Az első két eset a skála két szélső pontját alkotja. Az (1) esetben a megkülönböztetés teljesen indokolt (releváns), mivel a hasonló helyzetű emberek hasonló kezelésének elve csorbítatlanul megvalósul a szabályozás céljára tekintettel. A (2) esetben teljesen elkülönül egymástól a törvényben meghatározott osztály attól a csoporttól amit a szabályozás céloz. Ez a teljesen indokolatlan klasszifikáció formulája. A (3) típus a „leszűkített” törvényi szabályozásra ad kiváló példát, amikor nem minden érintettre terjed ki a törvényi szabályozás. Itt megsérül az egyenlő jogvédelem elve. A (4) diagram a kiterjesztett diszkriminációt ábrázolja, vagyis amikor a klasszifikáció több embert érint mint akikre a probléma kiterjed. (Pl. a II. világháborúban az összes japán származású amerikai állampolgárt hátrányos megkülönböztetés érte azon feltételezés alapján, hogy közöttük árulók is vannak.) Az (5) eset egyesíti mind a leszűkített, mind a kiterjesztett szabályozás elveit. (Az előző példa egyben mintául szolgálhat a leszűkített szabályozásra is, mivel a diszkrimináció csak a japán származású amerikai állampolgárokkal szemben érvényesült, és nem vonatkozott a feltételezhetően szintén vitatható lojalítású német, olasz stb. származású egyénekre.) A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint ilyen esetekben két követelménynek kell teljesülnie ahhoz, hogy a szabályozás „túlélje” a felülvizsgálatot. Bizonyítani kell a megkülönböztetés ilyen formában történő szükségességét, továbbá pártatlan és becsületes okokat kell megjelölni annak igazolására, hogy a diszkrimináció kiterjesztése jogos volt az „ártatlan kívülállókra” is.

Az USA Legfelsőbb Bírósága minden faji vagy etnikai alapú megkülönböztetést eleve gyanús klasszifikációként kezel (suspect classification). A több évtizedes bírói gyakorlat olyan tesztek³⁷ fejlesztett ki, amelyek segítségével megítélhetővé válik, hogy a gyanús megkülönböztetés tiltott diszkriminációt eredményez-e a megkülönböztetés, és annak célja között fennálló kapcsolatra tekintettel. A bírói gyakorlat három tesztet

³⁷ A tesztek rövid bemutatásánál főként Krizsán Andrea: „A szándéktól az eredményig” című tanulmányára támaszkodtunk in. A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig, Aduprint – Indok 1998., 19–32. pp.

használ. Az *enyhe vizsgálat* (minimal scrutiny) *faji és etnikai* alapú megkülönböztetésre nem használható. Ezt a vizsgálatot elsősorban *gazdasági és szociális* jellegű kérdésekkel (jogokkal) kapcsolatban, illetve szexuális irányultsággal összefüggő, néha pedig nemi alapú megkülönböztetésekre használják. A jogszabály akkor megy át a teszt szűrőjén, ha az általa alkalmazott klasszifikáció *ésszerű kapcsolatba* hozható (rationality requirement) egy *megengedhető* (legitim) *állami céllal* (legitimate state interest). A *közepesen szigorú vizsgálat* tesztjét (intermediate scrutiny) a *jóindulatú* (pozitív diszkriminációt eredményező) *faji vagy etnikai* alapú megkülönböztetések mércéjéül használják. Ez a klasszifikáció akkor megengedett, ha *lényeges érdeket*, illetve *állami célt* szolgál. A *szigorú vizsgálat* (strict scrutiny) csak a *rosszindulatú* (kirekesztést, alsóbbrendűséget sugalló) *faji és etnikai* alapú megkülönböztetés esetén alkalmazzák. A tiltott diszkrimináció kivédésére a diszkriminátornak igazolnia kell, a megkülönböztetés *szigorúan és szoros értelemben* (narrowly tailored) *kényszerítő állami érdeket* (compelling state interest) szolgál.

A Legfelsőbb Bíróság utóbbi másfél évtizedes gyakorlatában megjelent egy már korábban említett másik álláspont, amely a *színvakság* (color blindness) vagy *fajsemlegesség* nézőpontjához áll közelebb. Ez mind a pozitív mind a negatív faji alapú különbségtételt lényegében elutasítja, ezért *minden faji különbségtételt szigorú vizsgálat* alá kíván venni. A pozitív diszkriminációval szemben annyi engedményt tesz azonban, hogy az – nem általában – hanem *időlegesen*, konkrét, bizonyítható esetekben orvoslás lehet a korábbi diszkriminációra.

A hátrányos megkülönböztetés tilalmának elve kapcsán felmerülő *másik elméleti kérdéscsoport* arra keresi a választ, hogy a diszkrimináció lényege a *demokratikus eljárás hibáiból*, vagy annak *eredményéből*, a *sérelmekből* vezethető le. A *procedurális* nézőpont hívei, az eljárásban jelentkező hibákat, a *diszkriminátor szándékát* helyezik előtérbe. Az *egyenlő törődés és tisztelet* elve azáltal sérül, hogy a *döntés* vagy *jogszabály nyíltan, rejtetten* vagy akár csak a *tudat alatt* rosszindulatú preferenciát alkalmaz.

A másik, az *eredmény-orientált* megközelítés értelmében a diszkrimináció antideokratikus volta az eredményben, az elszenvedett sérelemben rejlik, függetlenül a mögötte álló szándéktól vagy tudatosságtól. Ez az alapállás *kiterjeszti* a tiltott diszkrimináció megállapíthatóságát olyan esetekre is, amikor a *fair eljárás* ellenére azok *hatása aránytalanul nagyobb terhet* ró az érintett csoportra. Miután ilyen módon rengeteg döntés vált megkérdőjelezhetővé, az USA Legfelsőbb Bírósága egy rövid időszak után újból a *szándék szükségességére* helyezte a hangsúlyt (Washingtong v. Davis, 1976.).

A harmadik elvi probléma az, hogy kik lehetnek a tiltott diszkrimináció „elkövetői”, pontosabban, hogy az *állami szférán* kívül a *privát szereplők* (vállalkozások, iskolák stb.) ellenőrzése, felelősségre vonása megvalósítható-e, hiszen ezek ellenőrzése alkotmányos alapelveket sértene. (Az eredmény szempontjából nyilván lényegtelen, hogy a sérelem kitől származik.) Ezt a problémát többnyire azáltal lehet oldani, hogy kitégítják az *állami szféra* fogalmát közvetetten olyan magánszervezetekre és intézményekre is, ahol az állam (pl. a működési engedélyek kiadásával) bizonyos felelősséget vállal felettük. Ez *megítélésünk szerint* annál is inkább indokolt lehet, mert ezen a területen egyébként *alapjogvédelmi eszközök* sem vehetők igénybe.

Jelen tanulmányban nem tekintettük feladatunknak, hogy az amerikai jogfejlődés bemutatásán keresztül a magyar jogi szabályozás számára erőltetett módon valamiféle mintákat keressünk. Ami azonban a fogalmi közelítésekben, elvi vitákban, jogi szabályozási technikákban tapasztalatként a rendelkezésre áll, ezeket – vagy legalábbis egy részüket – megítélésünk szerint fel lehet használni a napirenden lévő differenciáltabb magyar jogi szabályozás kialakításában a diszkrimináció területén.

BARNABÁS KISS

CONSTITUTIONAL QUESTIONS OF EQUAL PROTECTION OF THE LAWS IN THE UNITED STATES OF AMERICA

(Summary)

The thesis demonstrates the evolution of equal protection of the laws from the enactment of the American constitution through our contemporary era. The first part of the essay predominantly examines the history of legal treatment of the issue, while the second part concentrates on theoretical, terminological and conceptional aspects of equal protection of the laws as well as discrimination.

In the United States it was only after the Civil War that the right to equality was first acknowledged through the so-called „civil war amendments” (13th, 14th and 15th Amendments to the Constitution). However, striving to work against the efforts of the Congress, the Supreme Court weakened (restricted) the legal rights for many decades to come through its practice of interpretation. The abolishment of segregation took place only in 1954. Besides the ongoing battle for the elimination of racial discrimination, the new legislation of the 1960s boosted the fight against discrimination affecting various groups of the society (women, ethnic minorities, handicapped people). The new acts were adopted due the influence of the civil rights movement.

In modern legal theories (e.g.: R. Dworkin, J. Rawls) equality and social justice are generally associated to one another. Equal opportunities have become a prerequisite to social justice. Following much controversy the judicial practice finally grew to largely acknowledge the programs of positive discrimination. In the closing section the thesis presents the tests applied by the Supreme Court in the course of examining the justification of discrimination cases.